

POGOVOR S PROFESORJEM JOSIPOM GRASELLIJEM

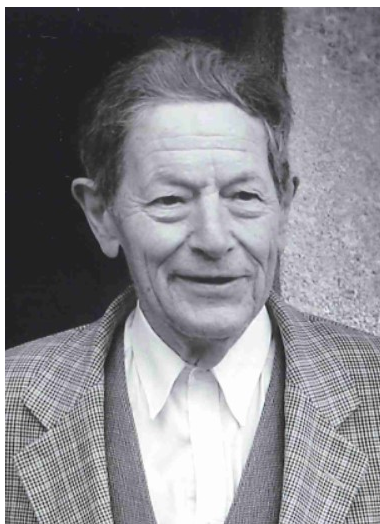
O mirnem, preudarnem, vedno nevsiljivo prijaznem in natančnem ter priljubljenem profesorju Josipu Grasselliju smo ob njegovi devetdesetletnici in ob njegovi smrti januarja 2016 lahko prebrali že marsikaj. Ker je bil med kolegi in sodelavci znan po svoji veliki delavnosti in skromnosti, ni čudno, da o splošnejših izkušnjah njegovega pestrega in tudi preizkušenj polnega življenja ni veliko znanega. V skladu z njegovim prepričanjem, da »to najbrž za druge ni bilo zanimivo«.

Pričujoči pogovor z njim je nastajal več let. Pisec teh spominov sem se s profesorjem Grassellijem zadnjič srečal 23. 12. 2015. Vselej, tudi še na zadnjem srečanju tik pred božičem, je bil veder in bister, natančnega spomina in vsaj za zunanjega opazovalca vedno dobrovoljen. Zdel se je neizčrpen vir informacij, ki pa jih je vedno odmerjal zadržano s premišljeno preudarnostjo in skrbjo, da sogovornika ne bi obremenjeval z nepomembnimi podrobnostmi. Ob želji, da bi o kakem dogodku ali izkušnji povedal kaj več, je vsaj s krettno nakazal pomislek, ali je to res dovolj zanimivo, in ob primernem vztrajanju je z mirno lahkotnostjo iz prej nepomembne opombe nastala cela zgodba. Glede natančnosti opisovanja dogodkov so se te zgodbe zdele podobne ›fokusiranju in zumiranju‹ posameznih podrobnosti fraktalne strukture. Josip Grasselli je bil tudi predan družinski človek. Z ženo Ano sta imela dva sinova, devet vnukov in devet pravnukov.

Po pogovorih z njim sem dobil občutek, da pogled na življenje, ki se mirno in sprijaznjeno ozira bolj v preteklost kot v prihodnost, in lucidna vitalnost ter modrost devetdesetletnika drug drugega dopolnjujejo in tvorijo nerazdružljivo harmonijo.

Spoštovani profesor Josip Grasselli, ko ste študirali vi, je bil študij precej drugačen, kot je danes. Doštudirali ste leta 1951. Kakšni so vaši spomini na leta študija? Na vaše učitelje? Na kolege študente v tistih letih?

Jeseni leta 1945 sem se vpisal na filozofsko fakulteto, smer matematika s fiziko. Tiste čase so študenti matematike skupaj s študenti tehnike poslušali predmet Matematika I v prvem letniku in predmet Matematika II v

drugem letniku. Ta dvoletni predmet sta izmenoma vodila profesorja Josip Plemelj in Rihard Zupančič. Jeseni leta 1945 bi moral začeti Zupančič, a ker je maja ob koncu vojne odšel v Avstrijo, so se predavanja iz Matematike I začela šele okrog novega leta 1946, ko je njegovo mesto prevzel profesor Anton Vakselj. Spomladi 1946 je začel predavati profesor Ivan Vidav. Za drugi, tretji in četrti letnik matematikov so bila predavanja skupna. V triletnem ciklu je profesor Plemelj zaporedoma predaval Algebro s teorijo števil, Diferencialne enačbe in variacijski račun ter Teorijo analitičnih funkcij; profesor Vidav pa Projektivno geometrijo, Diferencialno geometrijo in Izbrana poglavja iz matematike. Tudi predavanja iz fizike so se leta 1945 zakasnila, ker so profesorja Antona Peterlina zadržali v Italiji, kamor je šel po nakupih opreme za fizikalni laboratorij. On je v prvem letniku za študente matematike in tehnike predaval predmet Eksperimentalna fizika, v triletnem ciklu pa spet združeno za drugi, tretji in četrti letnik skupaj Elektromagnetno polje in optiko, Kvantno teorijo I in II ter Mehaniko in statistično mehaniko s termodinamiko. Vaje so imeli profesorji sami.

Za študente drugih, tretjih in četrtih letnikov so vsa predavanja in vaje potekale v takratnem matematičnem seminarju nad vratarjevo ložo v soseski Univerze na Kongresnem trgu. V prostoru je bilo kakih 25 sedežev. Profesor Plemelj je med predavanji hodil od table do okna, ki je gledalo na Kongresni trg. Bil je pravi umetnik v zapisovanju gotskih tiskanih črk, ki jih je uporabljal npr. za označevanje grup. Nekoč je na tablo napisal potenco in namesto »na« rekel »hoch«; takoj je to opazil in pripomnil: »Pred tridesetimi leti sem predaval nemško.« Vedno je predaval brez kakršnihkoli zapiskov, kakor tudi profesor Vidav. Profesor Peterlin je zelo poredko na predavanje s seboj prinesel kak listič in kdaj nanj tudi pogledal. Bili so izjemni učitelji. Ohranjam spoštovanje in hvaležen spomin do vseh.

Diplomski izpit je bil sestavljen iz treh delov A, B in C. Del C je zajemal eksperimentalno fiziko in ga je bilo mogoče opravljati po drugem letniku. Del B, ki je obsegal uporabno matematiko in teoretično fiziko, je bilo mogoče opravljati po tretjem letniku, del A, ki je obsegal teoretično matematiko, pa po četrtem letniku.

Koliko slušateljev je bilo v moji generaciji vpisanih na matematično fizikalno smer, ne vem. Na predavanja in vaje nas je hodilo le pet: Lado Kuster, Frantar ... imena se ne spomnim, Ivanka Habej in Bibijana Dobovišek Čujec. Od omenjenih sva med živimi le še dva, jaz in Bibijana Dobovišek Čujec, ki je že od šestdesetih let v Kanadi, kjer se je uveljavila kot profesorica in raziskovalka v jedrski fiziki. Sedaj je seveda že upokojena. Leto za našo generacijo in v višjih letnikih na skupnih predavanjih sta bila tudi poznejša kolega na fakulteti Rajko Jamnik in France Križanič. Nekoliko poseben status je imel tudi Saša Ravter. On je že med vojno študiral matematiko v Gradcu in ne vem točno, kaj so mu od tega priznali.

Bil je zelo dober računar in vem, da ga je profesor Peterlin vabil na neki urad zaradi njegovih velikih sposobnosti računanja. Kot otrok je preživel meningitis in je imel trajno poškodbo obraza. Videti je bilo, kot bi se stalno smejal. Najbrž je tudi zato imel kot učitelj težave z avtoriteto. Pozneje je sicer odšel v duhovniški poklic.

Kaj pa rana mladost in spomini na gimnazijska leta? Ste obiskovali gimnazijo v Celju? Spomini na takratne učitelje? Vas je druga svetovna vojna doletela kot gimnazijca?

V osnovno šolo sem hodil v Šentjurju, deška in dekliška osnovna šola sta bili ločeni. V letih 1935 do 1941 sem obiskoval škofijsko klasično gimnazijo¹ v Šentvidu nad Ljubljano. Starši za to šolo niso niti vedeli, svetoval mi jo je župnik Peter Švegelj, ki je takrat vodil župnijo v moji domači vasi na Kalobju². Dijaki smo stanovali v Zavodu sv. Stanislava in smo se le za božične, velikonočne in poletne počitnice vračali domov. Šola je bila precej stroga. V 1. razredu nas je bilo v dveh paralelkah 80, v 4. razredu nas je ostalo le še 30. Med mojimi profesorji so bili: prevajalca iz grščine in latinščine Frančišek Jere in Franc Omerza, skladatelj Matija Tomc, slikar Stane Kregar; matematiko me je učil Ivan Knific, ki je veliko potoval po svetu in o tem pisal in predaval; zgodovino in zemljepis je učil Maks Miklavčič, po vojni profesor zgodovine na teološki fakulteti v Ljubljani. Jezikoslovec Anton Breznik je bil ravnatelj. Na voljo smo imeli bogato knjižnico. V raznih krožkih od prirodoslovnega do šahovskega smo lahko dopolnjevali znanja, pridobljena pri rednem pouku. S pevskim zborom, ki ga je vodil prof. Tomc, smo nastopali na radiu, v unionski in frančiškanski dvorani (ki je sedaj del Mestnega gledališča). Obvezno smo se učili tudi nemščino, ki sicer v spričevalu ni bila niti navedena; prostovoljni (in brezplačni) so bili tečajji italijanščine, češčine, angleščine in stenografije.

Pogosto so prihajali predavat o raznih temah zanimivi zunanji gosti. Naj omenim le tri. Pisatelj F. S. Finžgar je govoril o Prešernovi literarni zapuščini in kako je bila tiste dni s prispevki šolarjev odkupljena Prešernova rojstna hiša v Vrbi. Svetopisemski strokovnjak Andrej Snoj je prikazal svoj obisk Palestine in tamkajšnje razmere. Planinski pisec Janko Mlakar je šaljivo pripovedoval svoje spomine.

Na dan 31. marca 1941 se je vse to v hipu končalo. Ob petih popoldne je v učilnico, v kateri smo se po pouku oskrbovanci učili, stopil prefekt³ in rekel, da moramo po višjem ukazu v eni uri zapustiti hišo. Teden dni

¹To je bila osemletna gimnazija, enakovredna današnjim zadnjim štirim letom OŠ in štiriletni gimnaziji.

²Kalobški rokopis je nastal med letoma 1643 in 1651. Vsebuje pesmi z molitvami in katekizmom v slovenskem jeziku.

³prefekt: glavni nadzorni učitelj/vzgojitelj v dijaškem domu.

pozneje se je začela vojna. Od tedanjih osemnajstih sošolcev jih je vojna vzela 9. In to na vseh straneh. Umrli so kot vpoklicani nemški vojaki, kot domobranci, kot partizani. Nečak znanega umetnostnega zgodovinarja in akademika Franceta Steleta, s katerim sva bila prijatelja in sva si še nekaj časa dopisovala, je bil tudi vpoklican v nemško vojsko. Tega ni želel, pa je bil – verjetno tudi kot visok, postaven in blond – dodeljen v SS.

Zadnja dva letnika takratne osemletne gimnazije sem pod okupacijo dokončal v Celju. Dobil sem nove sošolce in prvič sošolke. Prostori gimnazije so bili takrat v neki vili. Gimnazijsko poslopje (danes nasproti celjskega gledališča), v katerem so bili prej le zadnji trije razredi gimnazije, je namreč zasedla nemška vojska. Profesorji so bili iz Avstrije in Nemčije. Učili so dobro, ideološke propagande se ne spomnim. Slovenščina je bila prepovedana. Vozači iz vse šole smo prihajali uro ali več pred poukom v šolo. Vsi smo se zbrali v eni od učilnic, kjer nas je nadzoroval dežurni profesor. Kar nas je bilo iz našega razreda, smo sedeli čisto zadaj; namesto da bi ponavljali učno snov, smo klepetali slovensko. Nadzorujoči, ki je sedel spredaj pri katedru, nas ni slišal ali pa se za to ni zmenil. Nekoč smo bili morda preglasni in se je oglasil: »Ich höre eine fremde Sprache« – slišim tujo govornico. Utihnili smo, posledic pa ni bilo. Naslednje jutro je spet vse potekalo po starem. Vpoklic k vojakom je tudi to šolanje prekinil.

Bili ste vpoklicani v nemško vojsko in kot vojak ranjeni. Kdaj je bilo to? Kako ste doživljali ta vpoklic? Ste takrat kot mlad in občutljiv človek sploh vedeli, kaj se je dogajalo pod nacistično Nemčijo po vsej Evropi in v okviru svetovne vojne po vsem svetu? Kako in kje ste doživeli konec druge svetovne vojne? Bi lahko vsaj nekatere izmed teh kompleksnih spominov delili z mlajšimi rodovi?

Konec novembra 1942 je po pošti prispel poziv, naj se 9. 12. 1942 do 12. ure javim v Strasbourgu (kjer sedaj zaseda Evropski parlament). Čez dober mesec dni je bila matura; vpoklicanim so bila takrat poslana maturitetna spričevala, ocene so bile vzete iz redovalnic. Po vojni je bilo treba za veljavnost tega spričevala opraviti nekaj dodatnih izpitov. Poziv je štel obenem za vozovnico po progi Maribor–Celovec–München–Stuttgart–Strasbourg. Potovala sva skupaj s sosedovim Ivanom, ki je dobil enak poziv. Na vožnji po južni Nemčiji sva se v kupeju pogovarjala. Ko so sopotniki slišali, da prihajava kot rekruta iz Spodnje Štajerske, je nekdo prezirljivo rekel, da se bomo taki sedaj naučili kulturnega življenja. V vojaških enotah pozneje sicer prezirljivega odnosa nisem nikoli zaznal. Na železniški postaji v Strasbourgu se nas je znašlo pet Slovencev, vojaška kontrola nas je napotila v Manteuffelkaserne. Čez dva, tri dni je prišel večji transport novincev, med njimi precej Slovencev. Začel se je dril. Zelo naporno, vežbanje dopoldne in popoldne, vežbališče precej iz mesta, bril je strupeno mrzel veter. Po-

noči nas je zbujaletalski alarm; zatekali smo se v zaklonišča, ki so bila del francoske Maginotove obrambne črte in dobro urejena. Januarja 1943 so našo stotnijo premestili v Francijo, v mestece Saint Die pod Vogezi. Ena od vojašnic je nosila ime po generalfeldmaršalu Wiztlebnu, ki je bil med zarotniki proti Hitlerju leta 1944 po mučenju obešen. Vojaške vaje so bile tu lažje, bilo je topleje. Dobivali smo plačo 1,10 marke na dan. Ta denar je četni ekonom kar obdržal in brez nasprotovanja vojakov za priboljšek običajni prehrani kdaj kupil kaj dobrega, predvsem dodatne porcije mesa, včasih pa tudi vino. Vedeli smo, da so si nadrejeni oficirji in drugi, ki so bili »pri koritu«, privoščili kaj več kot preostali, a mladi in lačni, kot smo bili, s tistim denarjem tako ne bi imeli kaj početi in smo bili zadovoljni, da smo kdaj dobili kak priboljšek. Spomnim se tudi na primer, da je ob porazu pri Stalingradu poveljnik čete prijezdil na vežbališče in nam to sporočil. Zanimivo je, da je bilo v njegovem sporočilu in našem doživljanju novice polno mešanih občutkov. Po eni strani veselje ob znamenju, da se vojna mogoče le bliža koncu, po drugi strani pa strah, saj smo hočeš nočeš bili nemški vojaki.

V desetniji smo bili štirje Slovenci in šest Nemcev. Mi smo med sabo govorili slovensko. Pri vsakodnevem čiščenju puške je bilo za pogovor dovolj časa. Nekoč sem rekel, da na fronti ne bom mogel streljati na človeka. Razprava o tem se ni nadaljevala, dobil sem le kratek odgovor: »Bo pa on nate.« Čeprav sem bil potem na fronti in celo ranjen, pa je bila moja služba bataljonskega kurirja takšna, da mi ni bilo treba sprožiti niti enega samega strela.

V začetku pomladi 1943 se je naša četa znašla v Heilbromnu, mestu severno od Stuttgarta. Poslali so nas na štiridnevni dopust. Po vrnitvi se je šušljalo, da bomo šli na afriško fronto. A se je obrnilo drugače. Posamezne skupine so pošiljali na razne kraje, največ na atlantsko obalo. V vojašnici nas je bilo ogromno Slovencev. Potem ko so oblikovali razne čete, ki so bile poslane v različnih smereh – med vojaki je bilo seveda polno Slovencev – nas je v vojašnici ostalo le nekaj deset, in to sami Slovenci. Jaz sem imel nekakšno neuradno vlogo prevajalca, saj sem dobro govoril tudi nemško⁴. Zanimivo je tudi, da smo v vojski pogosto prepevali v slovenskem jeziku in nihče ni temu nasprotoval. Povsem drugače je bilo kot doma, kjer so nemške oblasti preganjale slovenščino. Pogosto se je zgodilo, da so nas slovenske fante, ki smo znali lepo zapeti, celo spodbujali k petju tudi drugi, ki jezika niso razumeli. V vojski smo bili sicer fantje vseh narodnosti. Dobro se spomnim skupine nemških vojakov, ki je zelo lepo prepevala po rusko. Pozneje

---

⁴Ana Grasselli, soproga profesorja Grassellija, upokojena anglistka, je ob priliki povedala, da je bil Josip zelo nadarjen za jezike. Govoril je gladko nemško, francosko in tudi angleško.

sem izvedel, da so bili oblikovani iz skupine ruskih ujetnikov, ki so verjetno iz pragmatizma in obupa nad nesmiselnostjo vojne sprejeli uniformo, ki jim je omogočila vsaj začasno znosno življenje. Zanimivo je tudi, da nas je v Heilbromnu, ko nas je, kot rečeno, v vojašnici ostalo le nekaj deset Slovencev, nekoč nagovoril neki major, ki je govoril slovensko. Navduševati nas je začel za »nemško stvar« in omenjal celo hrabrost naših očetov v prvi svetovni vojni. Bili smo tiho kot grob, saj se je začetno navdušenje nad slovenščino ob vsebini nagovora hitro poleglo. To ga je ujezilo, začel nas je zmerjati in togoten je odšel.

Pozneje smo bili v mestu Karlsruhe na Bodenskem. Tam se je sestavljala marškompanija (oz. maršbataljon) za odhod na rusko fronto, spet smo bili skupaj z Nemci in vojaki drugih narodnosti. Dopolnjevali smo opremo, dobili železno porcijo (Eisen Portion), ki je bila po strogem ukazu namenjena za skrajno stisko, a so jo nekateri kljub temu takoj pojedli. Vsebovala je konzervo, nekaj prepečenca in mogoče še kaj – ne spomnim se več natančno. Imeli smo tudi zadnji zdravniški pregled. Potrdili so mi kratico »k.v.«, ki je bila zapisana v vojaško knjižico že ob naboru. Kratica »k.v.« je pomenila »kriegsverwendungsfähig« – sposoben za frontno službo. Ker se črka »v« v nemščini bere kot »f«, je nemški matematik Carl Siegel⁵ za kratico »k.v.« rekel, da pomeni »Kanonenfutter«. Odhod na rusko fronto smo doživljali kot usoden dogodek, njegovega konca smo se bali in se ga nismo upali izgovoriti. Dobro se spomnim, da je bil organiziran obred sv. maše, na kateri nam je vojaški kurat podelil skupinsko odvezo; malo jih je bilo, ki se tega obreda niso udeležili. (Najbrž so bile čete sestavljene predvsem iz pripadnikov katoliške veroizpovedi.)

Po vsem tem smo se vkrcali na vlak, v živinske vagonne z napisom: 8 konj ali 40 mož. V našem vagonu smo bili le štirje Slovenci. Na dolgi vožnji smo si zapeli, spominjajoč se domačih krajev; ko smo zapeli prvič, so bili glasovi tihi; a nemški tovariši so nas spodbujali, naj pojemo glasneje. Radi so nas poslušali, čeprav niso razumeli niti besedice. Srečevali smo se s transporti italijanskih vojakov, ki jih je rimska vlada odpoklicala z vzhodnih bojišč. S pikrimi pripombami na italijansko hrabrost so ta srečanja spremljali stari frontni vojaki v vagonu. Deveti dan vožnje se je vlak ustavil v Kerču na Krimu. Z ladjo smo nadaljevali pot čez Kerčka vrata na azijsko stran, na polotok Taman, na kubansko mostišče (ime po reki Kuban). Fronta je potekala v loku od Temrjuka ob Azovskem morju do Novorossijska ob Črnem morju, kakšnih 30 do 40 km od Kerčkih vrat. Na novo so nas porazdelili.

⁵Carl Ludwig Siegel (1896–1981): pomemben nemški matematik, posebej aktiven na področju teorije števil in mehanike. Bil je študent Maxa Plancka in Georga Frobeniusa. Kot velik nasprotnik nacizma je drugo svetovno vojno preživel na Institute for Advanced Study, Princeton, ZDA. V Nemčijo se je vrnil po vojni in leta 1951 postal profesor na Univerzi v Göttingenu.

Dodeljen sem bil v bataljonski štab kot kurir. Najbrž zato, da bi bil po potrebi tolmač Slovincem, ki nas je bilo v bataljonu precej. Stotnik Hauptman Boli je bil prijazen in razumevaajoč mož iz Kölna. Do takrat nisem bil v osebni stiku z nobenim od nadrejenih vojakov. Zato me je presenetilo, da se je on rad pogovarjal z mano. Izvedel sem, da se je njegova enota ob napadu na Jugoslavijo ustavila v Središču ob Dravi. V pogovorih sem mu povedal marsikaj. Med drugim, da so okupacijske oblasti izselile mojo teto z družino v Srbijo, da so bratranca zaprli v koncentracijsko taborišče Matthausen, kjer je umrl, in še marsikaj drugega. Občutil sem, da mi je bil naklonjen. V času vojnega zatišja in ko smo bili prosti, smo včasih celo šli na kopanje blizu znanega letovišča Anapa. Bilo nas je kakih pet ali šest kurirjev in stotnik Hauptman je vedno povabil koga izmed nas, da je šel z njim. Na teh »izletih« so potekali vsi tisti bolj zaupni pogovori. Pozneje so se bataljonski poveljniki zamenjali; novi major Wentzel je bil zadržan, z njim nikoli nisem imel nobenega osebne pogovora.

Dne 26. julija 1943 popoldne sem majorja Wentzela in njegovega namestnika spremljal v neki bunker. Stopal sem nekaj korakov za njima in njunega pogovora nisem razumel. Ko smo se vračali, je priletela granata in dva velika drobca sta me zadela v kolk. Oficirja pred mano sta odhitela, morda me nista opazila. Dobro se spomnim, kako sem se ranjen plazil po strelnem jarku mimo mrtveca. Na nekem mestu sem izmenjal par besed s stražarjem Slovincem, ki je moral nadzirati območje, vidno iz jaška. Ko sem se zvelkel nekoliko naprej, je tudi njega zadelo. Priplazil sem se do bunkerja z romunskimi vojaki. Vzeli so me medse in me za silo obvezali. Ko se je znočilo, so me spravili do glavne bolniške postaje. Tu so nas vse ranjene cepili proti tetanusu, nas oskrbeli in poslali naprej. Ležali smo po tleh tovornjaka, cesta je bila luknjasta in ob vsakem sunku se je zaslišalo stokanje. Zbudil sem se v zasilni vojaški bolnici (Feldlazarett) v Anapi, turističnem mestu ob Črnem morju. Spomnim se, da sem čez dan ali dva skupaj z nekaterimi drugimi ranjenci ležal na nosilih na letališču pri Anapi. Po radiu je bilo slišati poročila in prav takrat sem slišal novico, da so v Rimu odstavili Mussolinija. Spomnim se, da sem razmišljal, da to najbrž pomeni skorajšnji konec vojne. Žal pa je vojna trajala še skoraj dve leti. Iz Anape so nas z letalom prepeljali v Kerč, kjer so me operirali. Spomnim se dolge sobe, v kateri je bila vrsta (kakih šest) operacijskih miz, pri dveh sta delali ruski zdravnici. Ker sem dobil anestezijo, ne vem, kdo me je operiral. Mogoče sta bili prav ruski zdravnici. Izrezali so mi granatna drobca, oba velika kot prst, eden je bil ostro zakrivljen. Izrezana drobca so mi zavita v gazo obesili okrog vratu. Po operaciji so me z daljšimi in krajšimi presledki in predvsem z bolniškimi vlaki pošiljali iz ene vojaške bolnice v drugo. Najprej v Kherson ob Dnjepru, kjer so me od pasu navzdol obdali z mavcem, tako da se nisem mogel nič premikati. Naslednji postanek je bil Lvov, pa

potem Belaja Cerkov južno od Kijeva. Sledila je vrnitev v Nemčijo, kjer so nas ranjence razporedili na razna mesta. Znašel sem se v kraju Traben-Trarbach ob reki Moselle med mestoma Trier in Koblenz. Vojaška bolnica je bila lepo urejena, videti je bila kot počitniški dom. Bila je v prostorih tovarne Mannesman, ki je izdelovala cevi. V okolici je bilo veliko vinogradov, bila je že jesen in letina je bila dobra. Spomnim se, kako so domačini prinesli sladkega grozdja. Za božič 1943 sem – šepajoč in s palico – že hodil. Po priporočilih zdravnikov sem bil v letu 1944 premeščen v vojaško bolnico v Novem Celju blizu Žalca. Prihajali so ranjenci z italijanske fronte in tudi udeleženci spopadov s 14. partizansko divizijo (ki se je prek Hrvaške prebila na Štajersko). Med ranjenimi vojaki na nemški strani sta bila vsaj dva Slovenca. Izhoda nismo imeli. Ob nedeljah se je bilo mogoče pod vodstvom oficirja udeležiti maše v Žalcu. Takrat sem lahko hodil z berglo in pozneje s palico.

V marcu 1944 sem dobil kratek dopust. Bili so posebni občutki priti domov kot invalid. Na dom so takrat prišli partizani, prvič sem se srečal z njimi. Trije mladi fantje, s seboj me niso vzeli, ker sem bil »neuporaben«. Odnegli so mi vojaško uniformo in v njenem žepu granatne drobce iz moje rane. Eden mi je rekel: »Zakaj si šel v nemško vojsko? Boš videl, kaj bo po vojni s teboj.« Odgovoril sem: »Kje ste bili, ko sem moral v nemško vojsko? Nikjer vas ni bilo.« Naša vas je tedaj premogla 26 hišnih števil, 14 nas je bilo mobiliziranih v nemško vojsko. Raztresenih po vsej Evropi; od dveh bratov je bil eden na severu Finske, drugi v Atenah; naš sosed v Trondheimu na Norveškem, tretji pri izstreljevanju V1 in V2 itd. Štirje so padli, eden se je konec leta 1944 ob dopustu pridružil partizanom. Bili so res hudi časi. Spomnim se, da so partizanski fantje bratu hoteli vzeli birmansko uro, pa se je z njimi (nasmeh) »uspešno« skregal in uro obdržal.

Junija 1944 so me odpustili iz vojaške bolnice. Napoten sem bil v Konstanco ob Bodenskem jezeru na švicarski meji, kjer je bila »Genesungskompanie« (četa okrevanja). Vozil sem se po tirolski železnici skozi Innsbruck in naprej čez Bregenz in Lindau. V kasarno v Konstanci sem prišel 12 ur prepozno, a kazni za ta prestop ni bilo. Kmalu po prihodu je bil atentat na Hitlerja, čez noč so se straže podvojile, salutiranje je nadomestil hitlerjanski pozdrav. Ponovno prestavljen sem se skozi slikoviti Schwarzwald pripeljal v vojašnico blizu letovišča Baden-Baden. Kasarna je bila nova, a polna stenic; zadovoljen sem bil, da jim moja kri ni prijala. Spet je bilo treba na pot, tokrat v avstrijski Gradec k »Heeresentlassungsstelle« (vojaški urad odpustitve iz vojne službe). Prek Dunaja sem se pripeljal tja. Po raznovrstnih zdravniških pregledih so me konec avgusta 1944 kot invalida odpustili iz vojske. Dali so mi dva para perila, nakaznico za obleko in plašč, čevlje sem dobil že prej. Invalidnina je znašala 45 takratnih nemških mark mesečno. Dobival sem jo le osem mesecev. Leta 1946 sem moral na nabor jugoslo-

vanske armade; dali so mi izkaznico: stalno nesposoben. Z leti se je stanje toliko popravilo, da sem brez težav hodil celo v hribe. Se mi je pa pozneje, leta 1957, na ranjenem mestu noga ognojila, nujna je bila ponovna operacija. Rentgenska slika je pokazala, da so tam še ostanki granate. Kirurg je našel še en majhen del granate, vsega pa menda ne. Še danes, če ležim na ranjenem boku, me boli.

Kako in kje ste dočakali konec vojne?

Konec vojne sem dočakal doma. Bil je čuden vakuum. Mučno obdobje negotovosti ... in kaotičnih razmer.

Ste kot bivši nemški vojak zaradi tega po vojni kdaj imeli težave?

Tista grožnja partizanskih fantov marca 1944 me je ves čas vznemirjala. Se pa po koncu vojne ni uresničila. Tudi nobenih drugih težav nisem imel.

Ko sem nekoč šepal po stopnicah, me je dohitel prof. Peterlin in me vprašal, kaj mi je. Povedal sem mu, da sem bil ranjen v nemški vojski. Rekel je: »Imam rešpekt pred vami.« Če sem v seminarju sedel v prvi klopi, je noga molela pred klop, ker je nisem mogel skrčiti. Prof. Plemelj je ob neki priliki malo butnil vanjo. Pripomnil je: »Ali čutite vreme?« Ko sem se ob nastopu službe javil pri predstojniku oddelka za splošne predmete prof. Ervinu Prelogu, ki je bil pozneje tudi rektor Univerze, sem omenil, da sem bil v nemški vojski. Sicer je iz življenjepisa, ki ga je bilo treba priložiti prijavi na razpis, to že vedel. Dejal je (zdelo se mi je, da z nekim posebnim razumevajočim tonom) le: »Takrat je bilo pač tako.« Pozneje sem izvedel, da je bil tudi on mobiliziran v nemško vojsko.

Kdo so bili vaši starši? Kakšno družino ste imeli? Je bil za vašo družino vaš odhod v gimnazijo in internat v Ljubljano težka in finančno zahtevna odločitev? Kako je vaša družina preživela vojno?

Imeli smo nekaj malega zemlje, sicer pa je imel oče trgovino in gostilno. Zaradi mojega odhoda v Ljubljano je bilo kar težko, saj je bila šolnina visoka. Vsak mesec, če se prav spomnim, je bilo treba plačati okrog 500 dinarjev. Vsaj na začetku je bilo tako, pozneje pa mislim, da se je šolnina nekoliko znižala. Za primerjavo, učiteljeva mesečna plača je bila okrog 800 dinarjev. To je bil za starše velik zalogaj. So bili pa mojemu šolanju naklonjeni in zelo zaskrbljeni, ker je bilo znano, da so se mnogi mladi, ki so odšli na šolanje v Celje, »pokvarili« in postali »barabini«. Župnikova zagotovila o dobri šoli in vzgoji v internatu so jih nekoliko pomirila. Vojna je našo družino pošteno zaznamovala. Mama je ob začetku vojne zaradi neke infekcije umrla. Oče je ostal sam. Bilo nas je sedem otrok. Bil sem najstarejši. Najmlajši brat še ni dopolnil dveh let. Čeprav je oče zavzeto pomagal partizanom⁶, so

⁶Zaradi pomoči partizanom je od njih celo dobil papirje – nekakšne delnice, ki naj bi

ga ob koncu leta 1944 ubili. Še vedno ni povsem znano, zakaj. Najbrž je šlo za kake povsem osebne zamere. Da ne bi prihajalo do zlorab, je vsako »partizansko naročilo« imelo uradno »potrdilo«. Menda se je oče zameril lokalnemu človeku, ker je zahteval »potrdilo o partizanskem naročilu«. Očeta so odpeljali ponoči in na čuden način. Takrat sem že bil doma. Prišli so trije in menda so celo govorili nemško. Oče je namreč ob odhodu rekel, da ga je prišla iskat policija. Naslednji dan je sestra na policiji v Celju izvedela, da ga tam nimajo. Po poizvedbah pri partizanih pa smo »izvedeli, da je v brigadi«. Dolgo je šlo za zavajanje, saj so od njega prihajali »pozdravi iz brigade, kateri naj bi se bil priključil«. Jaz sem že od začetka slutil, da se je zgodilo nekaj drugega. Pozneje se je izkazala resnica. Moj brat je namreč prepoznal očetovo uro in škornje, ki jih je nosil njegov zelo verjetni morilec. Zanimivo, da je bratu celo uspelo dobiti nazaj očetovo uro. Pozneje je bilo med ljudmi znano, kdo in kje ga je ubil, pa si v vseh teh letih iz strahu nismo upali ničesar storiti vsaj za očetov dostojni pokop. Nekateri v družini si še vedno prizadevamo, da bi to storili. S sinom sem že obiskal mesto, kjer je bil oče ubit in zakopan. Od pričanj do dovoljenj in odkopa pa je dolga pot. Takrat so bile zelo kaotične razmere, ko je vsakdo počel, kar je hotel. Spomnim se tudi kaosa proti koncu vojne. V Šentjurju se je ustavil vlak, na katerem so bili hrvaški ustaši, ki so se verjetno že umikali proti severu. V naši hiši so se znašli trije mladi fantje v ustaških uniformah in sosedov partizan je začel streljati v našo hišo. Na srečo ni bil nihče od nas zadet. Potem je partizan prišel v hišo in zajel ter odpeljal tri fante. Seveda nismo nikoli več slišali zanje. No, saj se ve, kaj se je zgodilo. To je bil tisti partizan, ki je »poročal« o našem očetu iz brigade. Toda tudi njega je doletela kruta usoda vojne. Bilo je že marca 1945, ko so se Nemci umikali, mislim, da prav na Jožefovo. Zjutraj sem okoli hiše opazil polno nemških vojakov. Ne vem točno, kaj se je zgodilo, a Nemci so zajeli oziroma ubili tudi nekaj partizanov. Verjetno so se spopadli z njimi. Padel je tudi omenjeni partizan. Zanimivo in žalostno je, da je ta partizan imel dva brata. Oba sta padla kot mobiliziranca v nemški vojski. Ja, bili so zelo hudi časi in veliko nedolžnih ljudi je nastradalo in celo izgubilo življenje, vključno z mojim očetom.

Kako ste se po vojni vrnili k študiju in matematiki? S študijem ste začeli jeseni 1945 in doštudirali leta 1951. Skupaj s pokojnima prof. Rajkom Jamnikom in prof. Nikom Prijateljem ste leta 1957 dobili asistentsko mesto na Univerzi. Ste v času 1951–1957 poučevali v gimnaziji? Imate kake zanimive spomine na delo z dijaki in učitelji v tistih časih?

Oktobra 1950 sem nastopil službo na gimnaziji v Murski Soboti. Službena _____ jih lahko vnovčil po vojni. Oče je bil po vojni tudi uradno rehabilitiran oziroma odvezan vsake krivde.

mesta je dodeljevalo ministrstvo za prosveto v Ljubljani. Želel sem si na Ptuj; najbrž pod vplivom romana Noetova barka, v katerem Stanko Cajnkar opisuje dogajanje na tamkajšnji gimnaziji pred začetkom druge svetovne vojne. A sta bili prosti mesti le v Novem mestu in v Murski Soboti. Ker sem v Novem mestu, čeprav le na izletu, že bil, v Murski Soboti pa še ne in sem tudi sicer veliko slišal in bral o Prekmurju, sem se odločil, da grem v Mursko Soboto. Ti kraji so bili res odmaknjeni; do Maribora je trajala vožnja z vlakom štiri ure, do Ljubljane osem ur. Gimnazijsko poslopje je bilo novo, ravnokar vseljeno. Na poti iz središča mesta do gimnazije se je na obzorju videla Kapela pri Radencih kot visok hrib, čeprav le 100 m nad prekmursko ravnino. Iz zbornice sta se ob jasnem vremenu na južni strani kazali hrvaški Ivanščica in Medvednica pri Zagrebu. Proti severu je ležalo Goričko; gričevnata pokrajina, a najvišji vrhovi so komaj presegali 400 m nadmorske višine. Oko je takrat opazilo na hribčku vas Bodonci. Ranjene noge še nisem mogel skrčiti, a sem se kljub temu veliko vozil s kolesom; ne spomnim se, da bi kdaj srečal kakšen avto. Ljudje so bili prijazni; narečju sem se moral privaditi, da sem jih lahko razumel; mnogi so govorili tudi madžarsko. V mestu je poleg katoliške in evangeličanske cerkve stala tudi velika judovska sinagoga⁷.

Učiteljski zbor gimnazije Murska Sobota je bil zelo raznolik. Spomnim se na primer profesorja geografije, po rodu Rusa, ki je po prvi svetovni vojni pred Stalinom pribežal v Jugoslavijo, in mlade Rusinje, ki je še leta 2003 (na neki obletnici mature, kjer smo se srečali) hvalila Stalina. Mislim, da se v tistih časih ta dva nista nikoli pogovarjala. V tem obdobju je začela oblast zastraševati obiskovalce cerkvenih obredov. Nekatero so doletele kazni, kot so odpoved službe in premestitve. Gimnazija je takrat štela osem razredov; učil sem v višjih, in to zelo rad. Dijaki so prihajali iz kmečkega okolja, nekaj iz mestnih družin. Bili so spoštljivi in prizadevni. V šolskem letu 1951/52 me je ravnatelj določil za razrednika osmošolcev. Učil sem jih fiziko. Bili so zelo sposobni dijaki. Vsi so končali univerzitetni študij in se v poklicu uveljavili. Pri opravičevanju izostankov sem bil pa preveč popustljiv in se dobro spomnim, kako me je ravnatelj kregal, ker je hotel biti bolj strog. Dobro se še spomnim, kako so ob zaključku šolskega leta pripravili domiselno in dobro izpeljano predajo ključa sedmošolcem. Uradno ta stvar ni bila zaželeno in je veljala za nepotrebno »buržujsko« dediščino.

Murska Sobota je spadala pod tako imenovani obmejni pas; blizu sta bili madžarska in avstrijska meja. Naš dijak sedmošolec se je odločil za pobeg v Avstrijo; na meji so ga ustrelili naši graničarji. V šoli se o tem ni smelo javno govoriti, nobene žalne slovesnosti ni bilo za njim. Mislim, da je bil ustreljen dijak Erik Koltaj, ali pa je bil Erik njegov brat. V gimnazijo sta hodila dva

---

⁷Porušena leta 1954

brata. Njegovo izginotje, čeprav smo vsi vedeli, kaj se je zgodilo, je bilo tabu. Nihče si ni upal niti govoriti o tem. Prizadel nas je ta brezčuten⁸ odnos.

Na gimnaziji v Murski Soboti sem bil do leta 1953. Od jeseni 1953 do jeseni 1957 sem služboval na tedanji 2. gimnaziji v Celju. To so bile še stare osemletne gimnazije. V zadnjem letu tega časa se je na zborovanjih veliko razpravljalo o predvideni šolski reformi. Gimnazija naj bi se skrčila na štiri letnike, vpeljana naj bi bila osemletka, klasična gimnazija pa odpravila. Veliko je bilo glasov proti taki spremembi, nestrinjanje so v časopisih objavljale znane osebnosti. Kot po navadi pri šolskih reformah⁹ pa to ni nič zaleglo. Takrat smo v Celju doživeli tudi veliko poplavo¹⁰. Spomnim se, da je bilo več mrtvih in seveda ni bilo pouka.

Kako se spominjate začetka dela kot asistent na univerzi? Takrat ste se najprej zaposlili na tehnični fakulteti. Se je delo s študenti zelo spremenilo od takrat do vaše upokojitve?

Septembra 1957 sem začel asistentsko službo na takratni Tehnični fakulteti, ki jo je sestavljalo več po stroki ločenih oddelkov. Med njimi je bil oddelek za splošne predmete, ki je združeval predavatelje matematike, fizike in mehanike; prostore je imel na Lepem potu z lastno matematično knjižnico. Kmalu zatem so oddelki Tehnične fakultete postali samostojne fakultete, oddelek za splošne predmete pa je bil priključen Fakulteti za rudarstvo, metalurgijo in kemijsko tehnologijo (FARUMEKETE). Ker se je profesor Anton Vakselj upokojil, je predavanja iz matematike I in II prevzel profesor Ivan Vidav. S kolegom Nikom Prijateljem sva vodila vaje; istočasno je kolega Rajko Jamnik dobil asistentsko mesto na predhodnici sedanje Biotehniške fakultete.

Podobno kot matematika in fizika so bile nekatere druge naravoslovne stroke zastopane na več fakultetah. Leta 1960 je prišlo do nove preureditve. Vsi ti predmeti so se pridružili Fakulteti za rudarstvo, metalurgijo in kemijsko tehnologijo in nastala je Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo (FNT). Eden njenih oddelkov je bil Oddelek za matematiko in fiziko (z odseki za matematiko, fiziko in mehaniko), pod njegovim okriljem sta se združili obe matematični knjižnici. Prostori za matematiko na Kongresnem trgu 11 so bili izpraznjeni leta 1970, ko je bila zgrajena stavba na Jadranski 19.

⁸Soproga Ana Grasselli, ki je takrat na isti šoli poučevala angleščino, se nama ob čaju pridruži in dopolni, kako grozni so bili tisti občutki. Pove, da je bila praktično odločena, da bo brez uvoda pri uri z minuto molka počastila Erikov spomin. Ko pa je prišla v razred, tega ni mogla storiti. In doda, da še dobro, da ni, saj bi se gotovo njuno življenje zaradi tega zasukalo zelo drugače.

⁹Z zakonom je bila leta 1958 uvedena osemletna osnovna šola, gimnazije pa so postale štiriletne.

¹⁰4. junija 1954 je bila v Celju in okolici velika poplava. Umrlo je 22 ljudi.

Doktorirali ste pri prof. Vidavu leta 1961 na področju funkcionalne analize. Slovenska matematična strokovna javnost vas bolje pozna po delih s področja algebre in teorije števil. Lahko poveste kaj več o tem, kako, kdaj in zakaj je teorija števil pritegnila vašo pozornost? Leta 2009 je izšlo vaše zadnje delo *Elementarna teorija števil*, leta 2008 pa obsežna *Enciklopedija števil* s skoraj 700 stranmi. To je zagotovo najobsežnejše delo s področja teorije števil v slovenskem jeziku. Najbrž gre za delo, ki je nastajalo že dolgo prej?

Že kot študentu mi je prišla v roke knjiga *Synthetische Zahlentheorie* švicarskega matematika Rudolfa Fueterja. Obravnava obseg $K = \mathbb{Q}^{(2\pi i/p)}$ (kjer je p liho praštevilo) in aritmetiko v njem (definicija celega števila, ideal, razcepitev ideala na praideale, kvadratni in kubični reciprocitetni zakon). Rad sem jo prebiral. Ko je začela izhajati knjižnica Sigma, me je prof. Prijatelj nagovoril, da bi napisal kaj o številih. Tako je nastala knjižica *Osnove teorije števil*. Najbrž me je oboje spodbudilo k večjemu zanimanju za probleme okrog števil. Po upokojitvi sem začel sestavljati opise nekaterih števil, ki nosijo posebna imena; opisi so zbrani v *Enciklopediji števil*. Naslov je izbralo uredništvo, sam sem predlagal naslov *Število se predstavi*. Seznam števil, ki sem jih želel predstaviti, je bil večji od v knjigi zajetih števil. Nekaterih opisov nisem vključil, drugih nisem dokončal. Koristno bi bilo tudi stvarno kazalo, ki ga nisem sestavil.

Menda ste skupaj s profesorjema Rajkom Jamnikom in Nikom Prijateljem ter s profesorjem Ivanom Vidavom, ki je bil vaš učitelj in mentor, tudi prijateljevali ter družno hodili v hribe. Nam lahko zaupate kake spomine in skupna doživetja? Kake vtise in misli, ki ste jih skupaj doživeli ...?

Po končanih spomladanskih predavanjih smo vsako leto junija napravili celodnevni izlet. V začetku smo se z avtobusom ali vlakom odpeljali do kakšne postaje in od tod peščili do druge postaje, pozneje smo se vozili z avtomobili. Obiskovali smo Gorenjsko, Dolenjsko, Notranjsko in si ogledovali znamenitosti. Pogovor je tekel o strokovnih vprašanjih, takratnih družbenih razmerah, tudi kakšno smešnico in anekdoto je bilo slišati; zmeraj je bil pogovor odkrit in prostodušen. Tako je bilo tudi, ko smo se po seminarju iz novejšje matematike pri prof. Vidavu ali po sejah Društva matematikov, fizikov in astronomov dostikrat preselili k omizju v kavarni. Naj iz naših izletov omenim le dva doživljaja. Ko smo se iz Cerknice peljali proti Rakični, vozil je profesor Prijatelj, se je za blagim ovinkom, ko se je avto znašel na travi pod cesto, debata hitro končala. Vsi smo bili nepoškodovani. Avto nam je bližnji kmet s traktorjem pomagal z vleči nazaj na cesto in pot smo lahko nadaljevali, a vozili smo zelo počasi, ker je bil avto poškodovan in

je moral v popravilo. Najbrž nas je zaradi prepočasne vožnje ustavila celo policija. Drugikrat smo bili v Tamarju in smo se ustavili v hotelu blizu skakalnice v Planici. Pozneje smo v avtu ugotovili, da nas je natakarica pri računu »prinesla okrog«. Prof. Vidav je pripomnil: »Vsem nam bi morali vzeti diplome.«

Tisti, ki vas poznamo kot učitelja, se vas spominjamo kot človeka, ki s sklonjeno glavo preudarno, natančno in obzirno naslavlja soljudi, probleme in življenje na sploh. S to preudarnostjo ste doživeli in zabeležili človeško zgodovino od nepopisne stiske ljudi v drugi svetovni vojni in revščine, ki jo je le-ta povzročila, do današnjega tehnološkega napredka in globoke ekonomske in moralne krize. Kako bi vi komentirali »napredek« oziroma razvoj človeške družbe? Se plača biti pošten in kaj to sploh pomeni? Kako bi komentirali vlogo in pomen matematike pri vzgoji mladih?

Doma sem z dežele. Spominjam se beračev, ki so hodili posamič od hiše do hiše, v kriznih letih po 1932 tudi brezposelnih, prihajajočih v skupinah tudi do deset. Oboji so prosili pomoči. Dobivali so v glavnem kruh in hrano, včasih kakšen dinar. Veljalo je nenapisano pravilo: proseči ne sme oditi od hiše praznih rok. Ko sedaj hodim po ljubljanskih ulicah, tudi srečujem proseče dlani. Isto se mi je zgodilo v Moskvi leta 1970. Videti je, da je človeška družba zelo zapleten organizem in ga je težko urediti tako, da ne bi bilo pomoči potrebnih. S tem ni rečeno, da si za izboljšanje stanja ni treba prizadevati ali da v tej smeri ni bilo nič storjenega.

V mojih otroških letih sta bila avto in radio redkost. Imeti kolo je bilo bogastvo. Kmečka opravila, kot so košnja, oranje, okopavanje v vinogradu, mlačev, molža so zahtevala precej napora in truda. Današnji stroji so ta dela zelo olajšali. Podobno velja za gospodinjska opravila, industrijo, gradbeništvo. Vse to je prinesel tehnološki napredek. A žal tudi jedrsko in biološko orožje, izpopolnjene možnosti vohunjenja in vdiranja v človekovo zasebnost. Fizik Louis de Broglie v knjigi *Matière et lumière* ugotavlja, da človeški razum v znanju, iznajdbah in izumih napreduje v velikih korakih, vzgoja srca pa zaostaja. Izgubila se je zavest, da se ne sme vse, kar se more. Veliko je dejavnikov, ki vplivajo na vzgojo srca: družina, šola, okolje. Tudi pouk matematike, ki navaja učence na natančnost, sprotno preverjanje rezultatov, spoštovanje pravega spoznanja. V vsakdanjem življenju so natančnost, ocenjevanje lastnih dejanj in trud za resnico pomembne lastnosti. Želeti je, da te vrline učencem preidejo v navado. Poštenost je osnovna dolžnost družbi služečega posameznika. Ne smemo se ji izmikati.

Pogovor pripravil Damjan Kobal